

1.01
Prejeto 30. 11. 2010

UDK 330:316.77(497.4) "1945/2004"

Jurij Hadalin*

Načrti Jugoslavije in Zahoda za menjavo albanskega režima v času po resoluciji informbiroja

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi dostopnega arhivskega gradiva jugoslovanskega in tujega izvora obravnava manj znani vidik iz jugoslovansko-albanskih odnosov v času po njihovi zaostritvi. V grobem orisu so prikazani načrti, operacije, bojazni in pričakovanja petih držav, ki so bolj ali manj uspešno poskušale spremeniti položaj v Albaniji sebi v prid, kljub njihovem skupnemu cilju pa je med njimi seveda prihajalo do navzkrižja interesov.

Ključne besede: Jugoslavija, Zahod, Albanija, Josip Broz Tito, Enver Hoxha, Balkanski pakt, obveščevalne službe, jugoslovansko-albanski odnosi

ABSTRACT

THE PLANS OF YUGOSLAVIA AND THE WEST TO REPLACE THE ALBANIAN REGIME AFTER THE COMINFORM RESOLUTION

On the basis of the available archive sources of Yugoslav and foreign origins, the following contribution focuses on the lesser-known aspect of the Yugoslav-Albanian relations after their deterioration. The article roughly outlines the plans, operations, concerns and expectations of five states which tried to alter the situation in Albania to their own advantage more or less successfully. Naturally, despite their common goal these states often had conflicting interests.

Key words: Yugoslavia, the West, Albania, Josip Broz Tito, Enver Hoxha, the Balkans Pact, intelligence services, Yugoslav-Albanian relations

* **Dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: jurij.hadalin@inz.si**

Po resoluciji Informbiroja, ki je Jugoslavijo izolirala od tedanjih glavnih gospodarskih in političnih partnerjev, se je bila jugoslovanska zunanja politika prisiljena zlagoma obrniti proti Zahodu, saj ji je ta lahko nudil vojaško in gospodarsko pomoč. Prva zahodna pomoč je začela diskretno pritekati konec leta 1949, ko je postalo jasno, da je razkol med Titom in Stalinom dokončen, in se je povečevala v petdesetih letih z namenom »obdržati Tita na površju«. Sovjetski pritisk se je postopoma večal, kot je bilo zamišljeno v »doktrini Višinskega« iz leta 1949, in nevarnost vojaškega vpada čet držav članic Informbiroja v Jugoslavijo je bila več kot le hipotetična vsaj do začetka korejske vojne. Ta doktrina se je lepo vklapljala v Stalinovo globalno strategijo posrednega spopada z zahodnimi silami in v sosednjih državah je bilo ob jugoslovanski meji opaziti večje število emigrantskih centrov. To je predstavljalo poglobljen del boja proti jugoslovanskemu režimu, saj je bilo v tem obdobju zamišljeno, da bi za razkroj Jugoslavije uporabili nezadovoljne manjšine, predvsem makedonsko, pa tudi albansko, romunsko, madžarsko in italijansko. V ta namen je bil zamenjan general Markos v Grčiji, kjer je Jugoslavija grškemu gverilskemu gibanju odtegnila svojo pomoč, potem ko se je izjasnilo za resolucijo Informbiroja. Zamisel o ustanovitvi enotne makedonske države naj bi s pomočjo pretežno makedonskih borcev grškega gibanja uspela ustvariti široko razširjeno gverilsko gibanje proti Jugoslaviji, podobne ideje pa so bile navzoče tudi v albanskem primeru.¹ Jugoslovansko-albanska meja je bila ves čas žarišče napetosti, prek nje pa so iz Albanije nenehno pošiljali oborožene gverilce, ki naj bi zanetili upor proti aktualni oblasti.

Subverzivna dejavnost

Ameriška obveščevalna agencija CIA je v svojem poročilu o političnem položaju v Albaniji decembra 1949 ocenila, da imata tako Jugoslavija kot Grčija vse možnosti, da z močno podporo notranjemu nezadovoljstvu izzoveta padec Hoxhevega režima, vendar je bilo to v tedanjih razmerah malo verjetno, ker naj bi se Tito preveč bal sovjetskega odziva. Kljub temu je CIA zaznala povečano jugoslovansko aktivnost med albanskim prebivalstvom na Kosovu in emigranti iz Albanije. Albanija je bila v nezavidljivem položaju, saj sta jo obkrožali »sovražni« Jugoslavija² in Grčija, s Sovjetsko zvezo pa ni imela podpisanega sporazuma o sodelovanju, niti ni bila članica Informbiroja. Zato je bil njen politični položaj nekoliko bolj fleksibilen

¹ Darko Bekić: Jugoslavija u hladnom ratu. Zagreb 1988 (dalje Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu), str. 31–35.

² Jugoslavija je namreč novembra 1949 prekinila pogodbo o prijateljstvu in vzajemni pomoči z Albanijo, ki jo je ta taktično pustila v veljavi, kljub temu da je vse druge meddržavne sporazume z Jugoslavijo prekinila že poleti 1948. Jože Pirjevec: Jugoslavija 1918–1992 : nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper 1995, str. 190–191 in Nota vlade FNRJ vladi NR Albanije kojom vlada FNRJ otkazuje ugovor o prijateljstvu između FNRJ i NR Albanije, 12. november 1949. V: Momir Stojković: Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996, III. knjiga. Beograd 1999, str. 207–215.

kot v primeru drugih vzhodnoevropskih držav, komunistični režim pa je po ameriškem mnenju podpiralo le kakih deset odstotkov prebivalstva. Albanskemu prebivalstvu naj bi se režim zameril tudi zaradi vse slabših življenjskih pogojev. Podpora Sovjetske zveze donedavna politično šibkemu Hoxhi naj bi po mnenju analitikov izražala sovjetsko željo po vazalnem albanskem vodstvu. Razdeljena albanska politična emigracija se je šele v tem času uspela združiti v Komite za svobodno Albanijo, ki je združil balistično/demokratsko in monarhistično emigracijo.³ O pomenu nekomunistične albanske emigracije, ki jo je podpirala Velika Britanija, pa priča izjava znanega intelektualca Malcolma Muggeridgea na zabavi, ki naj bi predstavila albanski osvobodilni komite v Londonu septembra 1949: »*Ta Albanija je tako ali tako smešna država in bi morala biti čim prej razdeljena med Grčijo in Jugoslavijo.*«⁴ Delo komiteja in njegovih vodilnih članov je opazovala tudi Jugoslavija, ki je ocenjevala, da nima nobenih realnih možnosti za spremembo političnega položaja v Albaniji.⁵ Komite naj bi v primeru uspešnega prevrata v Albaniji prevzel oblast, kar pa bi bilo nemogoče, če bi vanjo posegla Jugoslavija, saj bi njenemu posegu sledil še grški. ZDA so se zato zavzemale za notranji »demokratski« upor in so na tej podlagi načrtovale svoje operacije v Albaniji. Zanimanje za Albanijo je bilo povsem naravno in je sledilo ameriški želji po organizaciji in podpori »osvobodilnim« gibanjem v evropskih državah pod sovjetskim vplivom.⁶

CIA se je zato povezala z britansko obveščevalno službo, ki je na imela ozemlju Albanije veliko več izkušenj in zvez še iz časa druge svetovne vojne. Februarja 1949 je britanski zunanji minister Ernest Bevin odobril operacijo z imenom Valuable, katere cilj je bil menjava Hoxhevega režima, načrtovali pa so jo skupaj z ameriško obveščevalno službo, ki jo je poimenovala Fiend. Odločili so se za vključitev diverzantov iz vrst albanske emigracije, ki so bili v enote dodeljeni po ključu 40 odstotkov balistov,⁷ 40 odstotkov prozoguejevskih emigrantov⁸ in 20 odstotkov drugih. V komiteju za osvoboditev je bila zbrana skorajda celotna emigracija, ki se je premikala proti ZDA, čeprav so bili nekateri med njimi tudi na seznamu iskanih vojnih zločincev. Vodja Balli Kombaterja Mithat Frashëri je do svoje smrti 1949 v New Yorku poskušal v ZDA spraviti nekatere najbolj iskane, denimo Hasana Dostija in Xhaferja Devo, ki so imeli dokaj omadeževano preteklost iz časa druge svetovne vojne. Operacija je bila potrjena v času prvega sestanka zveze Nato septembra 1949, tako da so prvi komandosi na albanska tla stopili že v začetku oktobra 1949, vendar so bile vse njihove operacije neuspešne. Načrtovanje in financi-

³ Current situation in Albania (ORE 71-49), 15. December 1949. Dostopno na: <http://www.foia.cia.gov>, 11. 2. 2008.

⁴ Nicholas Bethell: *Betrayed*. New York 1984 (dalje Bethell, *Betrayed*), str. 97.

⁵ Diplomatski arhiv Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije (DA MIP), Politička arhiva (dalje PA) 1950, f. 1, Komitet slobodne Albanije, 413264.

⁶ Tim Weiner: *Legacy of ashes : the history of CIA*. London 2008, str. 21–54.

⁷ Pripadniki organizacije Balli Kombëtar; bili so republikansko/demokratsko usmerjeni.

⁸ Podporniki monarhije, združeni v organizaciji Legaliteti, pod nadzorom nekdanjega kralja Zoguja.

ranje posegov je vse bolj prevzemala ameriška obveščevalna služba,⁹ ki je po letu 1952 prevzela vse britanske podtalne dejavnosti na Balkanu, v Albaniji pa je po neuspehu z njimi prenehala konec leta 1953.¹⁰

Nicholas Bethell, ki je najpodrobneje obdelal zahodne albanske operacije, je zapisal, da je bil Tito v času, ko je začel prejemati zahodno pomoč, v zvezi s tem obveščen, saj bi bila pri izpeljavi operacije jugoslovanska pomoč ključnega pomena. Močna albanska manjšina na jugoslovanskem ozemlju bi lahko predstavljala bazen za rekrutacijo agentov in varno pribežališče. Titu bi po njegovem mnenju ustrezala odstranitev stalinistične zaplate ob jugoslovanski meji, saj bi bil Enver Hoxha zagotovo pripravljen pomagati pri morebitni odstranitvi jugoslovanskega vodstva. Tito pa naj se za sodelovanje ne bi odločil, saj je ameriškemu ambasadorju Cavendishu W. Cannonu 22. septembra 1949 dejal, da so albanske notranje zadeve albanska stvar, dokler se vanje ne začne vtikati kdo drug. Novembra je britanskemu ambasadorju Charlesu Peaku pojasnil, da Albanci namenoma izzivajo na meji, da bi sprovcirali jugoslovansko stran, vsak resnejši protiukrep pa bi predstavili kot agresijo. Bal se je tudi, da bi Stalin izvedel državni udar v Tirani, ki bi ga nato pripisali Jugoslaviji in ga uporabili kot povod za napad nanjo. Podobnega mnenja je bil v pogovoru s Peakom tudi Edvard Kardelj konec leta. Jugoslavija je v tem času dejansko načrtovala določene operacije in pošiljala svoje agente čez mejo, a v majhnem obsegu, svojih akcij pa ni koordinirala z zavezniki. Albanski režim je prihajajoče pritiske občutil in je že vnaprej svaril pred fantomsko ameriško-britansko-italijansko-jugoslovansko-grško koalicijo z nekaj vatikanske pomoči.¹¹ Pomen teh operacij za takratno dogajanje kljub relativnemu neuspehu nikakor ni majhen, saj je bila Albanija edini kraj v Evropi, kjer so se zahodni agenti neposredno zapletali v oborožene spopade s stalinističnim režimom.¹²

V naslednjih letih je bilo tako poslanih v Albanijo več različnih skupin, ki so jih kmalu po pristanku na obali ali spustu s padalom zajeli. Med organizatorji teh podvigov je zaslediti tudi nekatera znana imena kot na primer nekdanjega šefa misije UNNRA v Albaniji Dayrella Oakley Hilla,¹³ ki je za britansko obveščevalno

⁹ Ta je za seboj imela močno politično podporo. O ameriškem pogledu na albanski režim več v *Communist takeover and occupation of Albania, Special report of the Select Comitee on communist agression*, 30. december 1954. Dostopno na: <http://www.archive.org/details/communisttakeove/545502.unit>, 29. 9. 2008.

¹⁰ Neuspeh je poleg nerealnih ameriških pričakovanj pogojevala vloga Kima Philbyja, tedanjega koordinatorja angleške obveščevalne agencije pri CII, ki je bil sovjetski tajni agent. – Kim Filbi: *Moj tajni rat*. Beograd 1983, str. 151–159 in *CIA and British MI6 in Albania*. Dostopno na: <http://www.albca.com>, 2. 2. 2006.

¹¹ Bethell, *Betrayed*, str. 113–115.

¹² Prav tam, str. 142.

¹³ Ime, ki se v zvezi z Albanijo pojavlja v različnih vlogah. Oakley Hill (1898–1985) je bil v tridesetih letih visok oficir v albanski žandarmeriji, med drugo svetovno vojno je na Balkanu deloval v okviru britanske službe SOE, po vojni je bil uradno v funkciji šefa misije UNNRE poslan v Albanijo, pozneje pa je deloval v obveščevalnih službah v okviru britanskega veleposlaništva v Grčiji. D. R. Oakley Hill: *An Englishman in Albania*. London, 2002. V jugoslovanskih obveščevalnih poročilih sem njegovo ime zasledil še v prvi polovici šestdesetih let, čeprav je na podlagi mojih dosedanjih

službo delal v Grčiji, in veterana SOE Anthonyja Northropa in Davida Smileyja. Izvedba operacij je bila povezana s sodelovanjem z grško obveščevalno službo, saj so se prvi agenti navadno poskušali prebiti nazaj na varno čez grško mejo. V povezavi z jugoslovansko vlogo v teh dogodkih je pomembna predvsem skupina agentov, ki je novembra 1950 s padali pristala v Albaniji. Isto noč sta bili nad Albanijo spuščeni dve ločeni skupini. Prvo, ki je pristala v okolici Kukesa, so sestavljali Adem Gjura, Sali Daliu, Xhetan Daci, Iliaz Toptani in Selim Daci, drugo pa Myftar Planeja, Halil Nerguti, Ramadan Cenaj in Rexh Berisha, ta je se je s padali spustila na albansko ozemlje na severu ob jugoslovanski meji. Prvo skupino so opazili in jo že naslednji dan napadli albanski pripadniki notranjih organov. Pri tem je bil zajet Selim Daci, Xhetan Daci je bil ubit, Gjura pa je ranjen skupaj z Salijem Dalieuem uspel zbežati v Jugoslavijo. Tam sta bila oba nekaj mesecev v zaporu, po izpustitvi pa sta vzpostavila stik z osvobodilnim komitejem, saj sta želela zapustiti Albanijo. Zanju pa se očitno niso preveč zavzeli, saj je Gjura v Jugoslaviji šele po 17 letih dobil dovoljenje za odhod v ZDA. Nekaj pozneje je bil zajet tudi nekdanji francoski legionar Iliaz Toptani. Druga skupina je bila precej bolj uspešna, a se je bila kmalu po pristanku prisiljena umakniti v Jugoslavijo, kjer je med albanskim prebivalstvom uspela nanovačiti še 14 prostovoljcev, s katerimi so se februarja 1952 vrnili v Albanijo. Njihov položaj se je med tem časom bistveno poslabšal, zato se je del skupine maja predal jugoslovanskim obmejnim organom. Podobno kot v prejšnjem primeru so albanski agenti dalj časa obtičali v Jugoslaviji,¹⁴ saj je Ramadan Cenaj uspel oditi po treh letih, Halil Nerguti pa šele leta 1963. Kmalu za njimi so v Albanijo spustili še eno skupino, ki so jo kmalu razbili, dva njena člana pa so oktobra 1951 v Tirani skupaj s Selimom Dacijem in Iliazom Toptanijem postavili pred sodišče.¹⁵ To je bil verjetno najbolj odmeven izmed vseh procesov, na njem pa so bili v obtožnici, seveda z občutnim pretiravanjem, navedeni podrobni in točni podatki o organizaciji gverilskih vpadov. Predvsem Selim Daci je bil vir pomembnih podatkov in je navedel tudi imena svojih tovarišev, ki so bili tedaj zaprti v Jugoslaviji, čeprav o tem albanska stran tedaj verjetno ni nič vedela.¹⁶ Da pa jugoslovanska obveščevalna služba ob britansko-ameriških operacijah ni stala križem rok, dokazuje nepodpisano poročilo o tiranskem sojenju, ki se nahaja v fondu CK ZKJ in pravi, da gre po razpoložljivih podatkih za sojenje padalcem. *»V skupini obtoženih se nahaja tudi Selim Dači, naš človek, ki je bil podtaknjen med 'padalce'. Bil je vodja ene od odvrženih skupin. Po nekaterih podatkih smo sklepali, da je bil ubit s*

dognanj težko verjetno, da bi tedaj še vedno v aktivni vlogi poskušal delovati proti albanskemu režimu. – DA MIP, PA 1963, f. 1, Informacije o Albaniji, 29. junij 1963, 442919.

¹⁴ Glede na elaborat o albanski emigraciji v Jugoslaviji je bilo takšnih primerov *»padalcev«* registriranih kar 25. V: DA MIP, PA 1964, f. 1, Albanska emigracija u Jugoslaviji, 18. marec 1964, 49215.

¹⁵ Bethell, *Betrayed*, str. 153–168.

¹⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 (dalje 507), f. IX, 1/1-243-340, a. e. I-258, Izveštaj (Dušan Mugoša), 1. september 1951.

strani SSŠ,¹⁷ kar se je izkazalo za netočno. Drugače je sodeloval v partizanskem gibanju in 1945/46 prebegnil v Grčijo zaradi osebnega nestrinjanja z vodstvom svoje enote. Iz obtožnice je razvidno, da albanski varnostni organi niso odkrili njegove povezave. Glede na to, da se na tem sojenju govori o ljudeh Bloka in Komiteja,¹⁸ menimo, da z naše strani zaenkrat ni potrebno reagirati.«¹⁹

V začetku petdesetih let so v Albaniji potekala pogosta sojenja »agentom infiltratorjem«, na katerih so njihova dejanja vsepovprek pripisovali prej omenjeni sovražni koaliciji Zahoda in Jugoslavije, občasno pa tudi le jugoslovanski obveščevalni službi.²⁰ Zaradi pogostosti takih procesov je bil konec februarja 1951 sprejet strog zakon o preganjanju in nadzoru nad dejavnostmi terorističnih organizacij.²¹ O dobrem delu jugoslovanske obveščevalne službe na albanskih tleh priča podrobno poročilo o taboriščih in zaporih na albanskih tleh in razmerah, ki so vladale v njih.²² Glede na ohranjena poročila je jugoslovanska obveščevalna služba natančno spremljala dogajanje v zvezi z Albanijo, saj so v dokumentih navedena celo imena oseb, ki so želele pobegniti v Jugoslavijo, zelo natančno pa je poznala tudi britansko-ameriške načrte o nadaljnjih infiltracijah agentov, saj se navedbe v poročilu ne razlikujejo bistveno od podatkov v Bethellovem delu. Čeprav so na procesih v Albaniji velikokrat na slepo povezovali Jugoslavijo in zahodni blok, pa so tudi iz Jugoslavije pošiljali na albansko ozemlje svoje agente, kot so ugotavljali na ameriški strani že 1949. Po albanskih podatkih, ki pa jih jugoslovanska stran večinoma komentira kot del »montiranih procesov«, je bilo tako v enem samem mesecu likvidiranih ali ujetih 33 jugoslovanskih agentov.²³

Septembra 1951 je eden največjih poznavalcev položaja v Albaniji, medvojni organizator albanske partije Dušan Mugoša,²⁴ pripravil poročilo, ki je vsebovalo oceno tedanjega političnega stanja v državi in načrt za nadaljnje jugoslovanske

¹⁷ Albanska varnostno obveščevalna služba, popularno Sigurimi, okrajšava stoji za Seksioni sigurimit shtetit.

¹⁸ Kroga albanske emigrantske organizacije, Daci naj bi pripadal krogu kosovske emigracije.

¹⁹ AJ, 507, f. IX, 1/II-157-181, a. e. II-164, Povodom najnovijih sudjenja u Albaniji, 17. oktober 1951.

²⁰ AJ, 507, f. IX, 1/II-157-181, a. e. II-168, Politička situacija u Albaniji, poročilo, nedatirano.

²¹ AJ, 507, f. IX, 1/II-157-181, a. e. II-158, Zakon o gonjenju i nadzoru delatnosti terorističkih organizacija i terorističkih akata protiv trudenika narodne vlasti, političkih i društvenih organizacija NR Albanije, 27. marec 1951.

²² AJ, 507, f. IX, 1/II-157-181, a. e. II-178, Poročilo o taboriščih in odnosih Albanije z vzhodnoevropskimi državami, nedatirano.

²³ AJ, 507, f. IX, 1/I-243-340, a. e. I-258, Izveštaj (Dušan Mugoša), 1. september 1951.

²⁴ Dušan Mugoša (1914–1973), predvojni kosovski komunist črnogorskega porekla, skupaj s sekretarjem tedanjega Oblastnega komiteja KPJ za Kosovo in Metohijo Miladinom Popovićem (1910–1945) sta bistveno pripomogla k ustanovitvi in konsolidaciji albanske komunistične partije ter komunističnemu prevzemu oblasti v Albaniji. Zaradi svojih medvojnih poznanstev z vrhom povojne albanske komunistične elite je bil zagotovo najbolj poklican za pisanje omenjenega referata. Po drugi svetovni vojni je zasedal visoke funkcije na Kosovu in v zveznem aparatu. – Ko je ko u Jugoslaviji (biografski podaci o jugoslovenskim savremenikima). Beograd 1957, str. 478.

ukrepe. Ocenil je, da vpliv albanske partije sicer upada, a je še vedno znaten, saj je k izboljšanju kakovosti življenja v državi pripomogla bistveno bolj kot režim kralja Zoguja. Pomoč, ki je prihajala iz Sovjetske zveze, se je Mugoši zdela skromna in ekonomski položaj države se ni bistveno izboljševal, slabi pa naj bi bili tudi odnosi v vodstvu. Napeti naj bi bili redvsem odnosi med Enverjem Hoxho in Mehmetom Shehujem,²⁵ saj naj se ne bi najbolje prenašala že iz časa vojne, ko je jugoslovanska stran kot vojaškega poveljnika podpirala Shehuja. Ta konflikt naj bi izkoriščali tudi na sovjetski strani, med ljudstvom pa naj bi bil prav Shehu nepriljubljen kot nosilec represivnega aparata. Enver Hoxha je bil po Mugoševem mnenju mnogo pozitivnejša osebnost, vendar je kot šef države predstavljal enako osovražen simbol.

V pregledu stanja med albanskimi političnimi emigranti je ocenil, da so med njimi večinoma dobronamerni ljudje, ki so iz Albanije pobegnili, da bi si rešili golo življenje, a so predstavljali zelo raznolik spekter političnih opredelitev. Kljub vsemu naj bi se vsi združevali na isti osnovi v emigrantskih organizacijah, ki jih je sponzorirala jugoslovanska vlada. Mugoša je menil, da se največja vrednost teh emigrantov skriva v njihovih sorodstvenih povezavah z emigranti po drugih državah, predvsem v Grčiji in Italiji. Predlagal je, da bi se tudi jugoslovanska stran povezala z njimi. Povezava z emigracijo v Grčiji bi pripomogla k večjemu jugoslovanskemu vplivu na jugu Albanije, saj je od tam izhajala večina številčne emigrantske skupnosti pod vodstvom Muharema Bajraktarija, ki je bil član Komiteja za osvoboditev Albanije. V Italiji je bila emigracija združena v skupni blok, njeno vodstvo pa so predstavljali tudi nekateri albanski predstavniki, ki v so se med drugo svetovno vojno kompromitirali. Med njimi sta bila Gjon Marka Gjonu in Kolj Diba. Med jugoslovanskimi emigranti sta bila Gjonov bratranec in Dibin brat, kar bi lahko predstavljalo možnost povezave z njima. Da so tudi oni pripravljeni na sodelovanje, je Mugoša sklepal po vsebini pisem, ki so prihajala iz Italije. Vzpostavitev teh zvez je bila po Mugoševem mnenju nujna.

Opozoril je na močan jugoslovanski vpliv v Albaniji, ki naj ne bi bil le posledica medvojnih jugoslovanskih prizadevanj, temveč tudi zasluga »obveščevalnega centra«. Celoten sever naj bi bil prepleten z omrežjem obveščevalcev prek skupin emigrantov, ki jih je jugoslovanska stran pošiljala v Albanijo, tesne družinske vezi pa naj bi njihov vpliv le še povečevale. Na severu je imela Jugoslavija tako kot že pred drugo svetovno vojno dovolj veliko moč za takojšen začetek vsesplošnega upora, vendar bi proti temu uporju nastopil južni del Albanije, ki bi ga oblast zlahka mobilizirala v ta namen. Zato je priporočal povečano dejavnost na jugu države, da bi tam vsaj del prebivalstva lahko angažirali v svoje namene, in optimistično predvidel le tri ali štiri mesece trdega dela.

V primeru upora je predvidel nujno likvidacijo nekaterih najbolj osovraženih oficirjev in lokalnih voditeljev. Za te operacije bi morale infiltrirane skupine iz Jugoslavije imeti popolno svobodo delovanja in ostajati dlje na albanskem ozemlju.

²⁵ Po politični moči nesporno drugi človek v državi v obdobju med letoma 1948 in 1981.

Z dotedanjim delom so bili na severu doseženi veliki uspehi in vpliv, ki pa bi bili ogroženi, čim bi začeli preveč zavlačevati, zato bi bilo takoj, ko bi imeli tudi v južnem delu države organiziranih nekaj skupin, nujno izvesti oboroženo vstajo. Geslo, pod katerim naj bi potekala, nikakor ne bi smelo biti »*Za socialistično Albanijo*«, ker bi s tem izgubili podporo večine običajnega prebivalstva, saj je bilo po Informbiroju med prebivalstvom zaradi represivnosti državnega aparata precej osovraženo. Geslo o demokratični Albaniji bi po drugi strani odtujilo del partijskega telesa, ki je bilo po Mugoševem mnenju nujno potrebno zaradi njegovega vpliva, organizacijskih sposobnosti in politične zavesti. Zaradi tega je predlagal nevtralnno geslo, ki bi združilo zunajpartijske in del partijskih kadrov ob Jugoslaviji. Primerno se mu je zdelo klicati k neodvisni in napredni demokratični republiki Albaniji, to pa obogatiti s programom s socialistično vsebino, vendar brez »*bučnih levih fraz*«. Albanska emigrantska organizacija iz Jugoslavije, ki bi se povezala z drugimi organizacijami po evropskih državah, naj ne bi bila sposobna odigrati vloge organizatorja in voditelja tega boja, temveč bi k njemu lahko le bistveno pripomogla. Zaradi tega je načrtoval ustanovitev nove stranke s programom, ki bi bil sprejemljiv za vse, in predlagal izhajanje ustreznega časopisa, ki bi program populariziral. Za ustanovitev nove stranke pa je jugoslovanski strani manjkal močan voditelj, ki bi v Albaniji dejansko nekaj pomenil. »*Z velikimi napori, morda tudi žrtvami, obstajajo možnosti, da pridemo do enega ali dveh, morda tudi več ljudi, ki bi lahko s svojimi imeni, ki so si jih pridobili v času boja za svobodo albanskega naroda, zbrali skupaj vse, kar je v Albaniji najbolj zdravega.*« Predlagal je tudi ustanovitev radia »*Svobodna Albanija*«, ki bi poleg jugoslovanskega radia populariziral stranko.

V najbližji prihodnosti je zato priporočil infiltracijo politično močnega jugoslovanskega oficirja, poznavalca jezika, veččega ilegalnega dela, ki bi imel tudi radijsko postajo. Za oficirja naj bi pogoje za delovanje in zveze priskrbela obveščevalna služba, zbiral pa naj bi podatke, ki bi služili kot podlaga za nadaljnje ukrepe. Ob tem je omenil, da prihaja do težav pri delovanju »*obveščevalnega centra*«, saj se njegovo delo prepleta s protiobveščevalno službo, zvezno, republiško in oblastno UDBO. Vsi nato izkoriščajo iste ljudi, kar negativno vpliva na razvoj in moralo obveščevalne mreže. »*Obveščevalni center*« bi moral biti zaradi tega edini pristojen za delo v Albaniji.²⁶

Do dejanske izvedbe teh »*optimističnih*« načrtov nikoli ni prišlo, saj je to narekoval zunanjepolitični položaj Jugoslavije, ki je ravno prehajala v fazo odličnih odnosov z Grčijo in nato Turčijo, vprašanje pa je bilo, kaj bi si o tem mislili v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike, ki so dejansko podpirale jugoslovanski režim.²⁷ Kljub vsemu pa je CIA tedaj ocenjevala, da načrti za prevrat v Albaniji

²⁶ AJ, 507, f. IX, 1/I-243-340, a. e. I-258A, Bilten I odelenja UDV za LR Srbiju, Albanija, november 1951.

²⁷ Tega se je zavedal tudi Mugoša, ki je ob koncu svojega elaborata zapisal, da so bili vsi predlagani ukrepi podani le z vidika jugoslovansko-albanskih odnosov, brez upoštevanja mednarodnega položaja, »*kar pa ima vsekakor odločujoč pomen*«. V: AJ, 507, f. IX, 1/I-243-340, a. e. I-258, Izveštaj (Dušan Mugoša), 1. september 1951.

obstajajo tako v Jugoslaviji kot tudi Grčiji in Italiji, vendar so v emigrantskih krogih najmočnejši ravno na jugoslovanski strani in bi zato imeli prevladujoč vpliv v vsakem novem režimu. Kljub temu pa so menili: »Verjamemo, da Jugoslovani nimajo nobenega trenutnega namena, da bi sprožili prevrat proti Hoxhevemu režimu.« V primeru da bi prevrat vseeno bil izveden, bi bilo težko vedeti, kakšen bi bil sovjetski odziv. Verjetnost, da bi to sprožilo konflikt globalnih razmer, je bila zelo majhna, vendar pa bi lahko povzročilo sovjetske protiukrepe na lokalni ravni. Verjetneje bi prišlo do političnih protiukrepov in sprijaznitve z izgubo Albanije, ki sovjetskemu vodstvu dolgoročno ne bi predstavljala velike škode.²⁸ Večjo težavo bi predstavljala konflikt med Jugoslavijo, Grčijo in Italijo, ki so imele v Albaniji prekrivajoče se interese. Jugoslovanska stran bi z lastno vojaško silo ali z mobilizacijo kosovske manjšine po ameriškem mnenju zlahka uredila položaj v Albaniji v svoj prid, vendar je vse govorilo v prid organiziranju notranjega odpora, saj bi ta omogočil ustvariti vtis, da operacije ne podpira Jugoslavija. Mugošev načrt pa so vsaj deloma upoštevali, saj je bila opazna močno okrepljena jugoslovanska vloga v emigrantskih organizacijah, povečani propagandi proti Albaniji in manjših operacijah, ki so povzročile nemir v nekaterih delih Albanije. Kljub vsemu pa so ameriški analitiki menili, da jugoslovanska moč v Albaniji ni zadostna, da bi lahko izvedli kaj takega, in to kljub močni propagandi o svoji načrtovani pomoči in ameriški podpori. Jugoslovansko vodstvo se je po ameriškem mnenju zavedalo nevarnosti povračilnih akcij Sovjetske zveze, poslabšanja ugodnih odnosov z Zahodom in odnosov z nevtralnimi sosedi. Verjetne smernice jugoslovanske politike do Albanije so pravilno videli v nadaljevanju političnega pritiska na albanski režim in povečevanjem njene vloge med emigranti. To bi lahko na dolgi rok povzročilo padec albanskega režima, ne bi pa imelo resnih zunanjepolitičnih posledic.²⁹ Sklep je bil torej, da verjetno do tega ne bo prišlo, vendar pa se bo Jugoslavija v primeru neuspeha puča, pa naj bo vmešana ali ne, potrudila, da se bo od njega čim bolj distancirala.³⁰

Jugoslovanska politična povezava z zahodom in albanski odziv nanjo

Zahodne države so po preteku določenega časa spoznale, da je lahko vloga Jugoslavije v že ledeno hladni vojni pomemben dejavnik ne le na političnem, temveč tudi na vojaškostrateškem področju. Že junija 1949 je ameriška obveščevalna agencija CIA izdelala poročilo, v katerem je menila, da se bo Jugoslavija tudi v prihodnje lahko upirala sovjetskemu režimu,³¹ razkol med njima pa je izgledal dovolj

²⁸ Consequences of an attempt to overthrow the present regime in Albania, 30. december 1952. Dostopno na: http://www.foia.cia.gov/browse_docs_full.asp, 12. 2. 2008.

²⁹ Yugoslav intentions toward Albania, 20. oktober 1952. Dostopno na: http://www.dni.gov/nic/foia_yugoslavia_chrono.html, 11. 2. 2008.

³⁰ Consequences of an attempt to overthrow the present regime in Albania, 30. december 1952. Dostopno na: http://www.foia.cia.gov/browse_docs_full.asp, 12. 2. 2008.

³¹ Procena sposobnosti jugoslovenskog režima da odoli sovjetskom pritisku tokom 1949, 20. junij 1949. V: Momčilo Pavlović: Dokumenta CIA o Jugoslaviji. Beograd 2009, str. 51–56.

globok, da se je odločila jugoslovanski režim vključiti v svoje načrte. Ravno zaradi vprašanja Albanije je tako prišlo do ironičnega primera, ko je izrazito protikomunistično naravnana ameriška država pred propadom ščitila kar dva komunistična režima. Jugoslovanska vloga je bila izjemno pomembna v strateških načrtovanjih obrambe pred komunizmom na Balkanu, poleg tega pa je bila železna zavesa tako predstavljena več sto kilometrov od meja Zahodne Evrope. Posredno pa so ZDA ščitile tudi albanski režim, ki so ga same z neposrednimi akcijami poskusile zrušiti. Do tega nenavadnega položaja je prišlo v začetku leta 1950, ko je ameriška vlada poskusila preprečiti grški poseg v Albaniji, ki bi povzročil kratek stik v odnosih med Grčijo in Jugoslavijo, ravno ti odnosi pa so bili temelj ameriške zamisli o prihodnjih političnih zavezništvih na Balkanu.³²

Do zblizanja Grčije in Jugoslavije je lahko prišlo šele po koncu grške državljanske vojne, v kateri je imela Jugoslavija dokaj pomembno vlogo, saj je bolj ali manj diskretno podpirala uporniško vojsko generala Markosa. Tako politiko je vodila, dokler je zunanjepolitični položaj ni prisilil, da je to pomoč ukinila, kar je poleg sovjetskega posega pripomoglo k njenemu koncu. Kmalu potem je zahodna stran ugotovila, da bi zaupnejši odnosi med Grčijo in Jugoslavijo lahko bistveno pripomogli k stabilnosti njenega položaja na Balkanskem polotoku, kar je pogojevalo tudi najprej previdne načrte o navezovanju Jugoslavije na zvezo Nato.³³ Spomladi 1951 sta državi izmenjali vojaške predstavnike; to je sledilo normalizaciji medsebojnih odnosov, ki je nastopila januarja 1951, dobrih osemnajst mesecev kasneje pa sta skupaj s Turčijo že imeli redne skupne sestanke generalštabov. Kljub temu da je Tito oktobra 1951 odločno zanimal, da bi se Jugoslavija nameravala vključevati v kakršne koli regionalne vojaške zveze, se je le nekaj kasneje zgodilo ravno to.³⁴ Informbirojevske države, se pravi tudi Albanija, so se na vse tesnejše stike teh držav odzivale ofenzivno, saj je bila s tem zmanjšana možnost propada Titovega režima. Po drugi strani pa jim je to omogočilo propagandni napad na Jugoslavijo na celotni zunanjepolitični fronti. Normalizacija odnosov z Zahodom in olajšanje ob javni in obilni ameriški finančni injekciji³⁵ 1953 sta omogočila tudi podpis konkretnjših dogovorov o sodelovanju treh držav, ki so bili sklenjeni v toku tega leta. Temeljni kamen je bil položen na prvem tripartitnem posvetovanju vojaških delegacij v Ankari februarja. Kronan je bil s sporazumom o vojaškem sodelovanju na načelni ravni. V tem času je Sovjetska zveza aktivirala svoji dve najbolj izpostavljeni oporišči v regiji. Dodatno podporo je namenila kurdskim upornikom v Turčiji, v Albanijo pa je v začetku leta pritekalo veliko več orožja kot dotlej, močno pa se je povečalo tudi število najvišjih sovjetskih vojaških delegacij,

³² Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, str. 135–136.

³³ Grčija in Turčija sta postali članici Nata septembra 1951.

³⁴ Bojan B. Dimitrijević: *JNA od Staljina do NATO pakta*. Beograd 2005, str. 325–327.

³⁵ Do takrat je pritekala tripartitna pomoč, ki je vključevala sredstva iz Velike Britanije, Francije in ZDA.

kar je ustvarjalo dodaten pritisk na sestankujoče.³⁶ V nadaljevanju leta so bili med Jugoslavijo, Turčijo in Grčijo podpisani še dodatni sporazumi, ki so urejali širši spekter bilateralnih odnosov med njimi. Sodelovanje med državami je bilo v tem obdobju izjemno intenzivno, posebej pomembni pa so bili vojaški sporazumi, ki so de facto že vzpostavili novo obrambno zvezo, Balkanski pakt. Nevarnost napada Sovjetske zveze in njenih satelitov na Jugoslavijo je v tem času postajala malo verjetna, sploh po Stalinovi smrti, vojaška zveza pa je za Jugoslavijo pomenila pomembno oporno točko v pogajanjih z Zahodom, sploh glede vprašanja Svobodnega tržaškega ozemlja. Vstop v zvezo Nato ni bil v interesu jugoslovanskega vodstva, proti temu pa je bila tudi Italija, s katero je ostajalo nerešeno vprašanje Trsta. Kljub temu pa so velik interes sprožili vojaški pogovori delegacije jugoslovanske generalštaba v Washingtonu z ameriškimi, britanskimi in francoskimi predstavniki. Balkanski pakt je bil kot politična, vojaška in obrambna zveza ustanovljen 9. avgusta 1954, vendar je bil mrtvorojen otrok, saj je bilo obdobje najtesnejših stikov med državami podpisnicami že v zatonu. Vzrok temu je bil grško-turški spor glede ciprskega vprašanja 1955, še bolj pomemben dejavnik pa so verjetno predstavljale politične spremembe v Sovjetski zvezi, ki so obljubljale novo smer v politiki do Jugoslavije. Ta se je kljub svoji tesnejši navezavi na Zahod namreč še vedno razglašala za socialistično državo, kar je pomenilo, da bi le stežka prenesla popolno navezanost na Zahod, ki bi najverjetneje povzročila počasno odmiranje jugoslovanskega socialističnega sistema.³⁷

Albansko vodstvo je v Balkanskem paktu lahko slutilo povečanje nevarnosti za svojo neodvisnost, saj je tako kot članica vzhodnega bloka postala izoliran otok, edini sosednji državi pa sta bili članici politično-vojaške alianse, ki bi lahko ogrozila politično preživetje vladajočega političnega vrha. Albansko zaskrbljenost so lahko le še povečevali pogovori zahodnih zaveznikov, ki so vključevali njeno prihodnost in jugoslovanske namere. Darko Bekić je tako opozoril na dokument iz pisarne predsednika Tita, nepodpisano obveščevalno informacijo o sestanku ameriške, britanske, italijanske in grške delegacije na konferenci v Lizboni aprila 1952.³⁸ Pomembna tema sestanka je bilo tržaško vprašanje, ki so ga zavezniki pogojevali s svojo pomočjo. Na sestanku so se pogovarjali tudi o »*likvidaciji sedanjega režima v Albaniji*«. Italijanska predstavnika Alcide de Gasperi in Passcardi³⁹ sta opozorila na dejstvo, da je treba Italiji priznati posebne interese v Albaniji, ki pa za razliko od grških in jugoslovanskih ne merijo na njeno ozemeljsko integriteto ali celo neodvisnost. Ameriška delegacija je vztrajala na tem, da se popolnoma izkoristi slabosti režima Enverja Hoxhe, vzpostavi popolna koordinacija vseh emigrantskih skupin in začne

³⁶ Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, str. 497.

³⁷ Več o Balkanskem paktu v Balkanski pakt 1953/1954 : zbornik dokumenata. Beograd 2005; Balkanski pakt 1953/1954 : zbornik radova. Beograd 2008.

³⁸ Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, str. 368–369.

³⁹ Ime je navedeno kot v viru, vendar identitete drugega italijanskega predstavnika ni mogoče potrditi.

izvajati skupna zahodna politika do albanskega vprašanja. Po njihovi oceni Jugoslavija ne bi mogla iskreno sodelovati v tem kontekstu, vendar pa bi ji bil onemogočen poseg v primeru spremembe režima v Albaniji. Zaradi tega so Italijani želeli, da se Jugoslavijo opozori glede njenih prizadevanj za priključitev Albanije. O tem vprašanju sta se De Gasperi in grški premier Sofoklis Venizelos pogovarjala tudi na sestanku v Rimu, kjer je bil govor predvsem o neugodnem položaju Grčije v primeru, da si Jugoslavija priključi Albanijo. Vsi udeleženci lizbonskega sestanka so se strinjali, da je Enver Hoxha še vedno na oblasti predvsem zahvaljujoč grožnjam po ukinitvi albanske neodvisnosti s strani Grčije in Jugoslavije. Grška delegacija je pokazala razumevanje za željo zaveznikov, da se odpove ozemeljskim zahtevam do Albanije, vendar je bila tudi proti kakršni koli italijanski ali jugoslovanski prevladi nad to državo.⁴⁰ O mnenju grške vlade priča tudi brzojavka jugoslovanskega veleposlaništva iz Aten, od koder poročajo, da sta Venizelos in De Gasperi dosegla sporazum o skupnem delovanju v Albaniji, na čemer naj bi vztrajala tudi ameriška stran. Grška vlada je zavračala možnost, da bi izdala deklaracijo o ozemeljski celovitosti Albanije, saj bi v primeru padca Hoxhevega režima zagotovo želela vojaško poseči. To bi po mnenju jugoslovanskih predstavnikov lahko preprečila le Velika Britanija, ki je imela velik vpliv v grški vladi.⁴¹ Sočasno je iz Italije veleposlaništvo poročalo o zaskrbljenosti rimskih političnih krogov, saj se bali, da bi se položaj v Albaniji lahko obrnil v prid Jugoslaviji, s čimer bi propadla vsa dotedanja italijanska prizadevanja. Paniko je povzročila Stalinova smrt, zaradi katere so bile v Albaniji uvedene izredne razmere, na Zahodu pa so slutili, da bi se moč albanskega režima v tem trenutku lahko omajala. Italija je zato razmišljala o zahtevi po potrditvi statusa quo z ameriške strani, kar bi pripomoglo k ohranitvi ravnovesja v Sredozemlju.⁴² V nadaljevanju teh razmišljanj, ki so potekala v času najintenzivnejšega sodelovanja v okviru Balkanskega pakta, je tako šef italijanske vojaške delegacije, general Luigi Efisio Marras, v Atenah julija 1953 poskušal ponovno vzbuditi nezaupanje grške strani do jugoslovanskih namenov v Albaniji. Opozoril je na domnevno povečano jugoslovansko aktivnost do te države, Jugoslavija pa naj bi imela že pripravljeno marionetno vlado, ki bi zamenjala tedanji albanski režim. Jugoslavija naj ne bi do tistega trenutka storila ničesar konkretnega le zaradi strahu pred Sovjetsko zvezo in odzivom Zahoda. *»Grčija in Italija morata budno paziti, da preprečita hegemonistične jugoslovanske namene.»*⁴³ Tito je bil na dan Stalinove smrti v Londonu, njegov odhod iz Jugoslavije pa je bil zavil v tajnost, saj so se v jugoslovanskem vodstvu bali morebitne albanske diverzije v območju Otrantskih vrat.⁴⁴ Njegov obisk je dejansko povzročil nekaj razprav o Albaniji, ki

⁴⁰ Muzej istorije Jugoslavije, Kabinet maršala Jugoslavije, f. I-3-b, a. e. 54, Izvod iz informacije o razgovoru Italijana i zapadnih sila o rešenju albanskog pitanja, (IV 1952.).

⁴¹ DA MIP, PA 1953, f. 1, Atina MIP, 21. marec 1953, 43772.

⁴² DA MIP, PA 1953, f. 1, Rim MIP, 14. marec 1953, 43406.

⁴³ DA MIP, PA 1953, f. 1, Pariz MIP, 13. julij 1953, 49506.

⁴⁴ Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, str. 464.

so nato kulminirale maja 1953. Jugoslovanski veleposlanik v Londonu Vladimir Velebit se je o tem pogovarjal s poznavalcem Albanije in konservativnim poslancem Julianom Ameryjem. Amery je želel vzpostavitev umirjene albanske vlade, ki bi bila v prijateljskih odnosih z Veliko Britanijo, Grčijo in Jugoslavijo, ni pa nujno da v tolikšni meri z Italijo, ki pa ji je priznaval interese v Albaniji.⁴⁵ Uradno stališče britanskega zunanjega ministrstva je bilo, da »*se v Albanijo ni potrebno vtikati*« in ne predstavlja velike vrednosti za Sovjetsko zvezo. V primeru sprememb bi se obvezno posvetovali z jugoslovansko, grško in italijansko vlado. Dejstvo pa je, da je v tem času krožilo veliko bolj ali manj osnovanih govoric o jugoslovanskih prizadevanjih za menjavo režima, marionetnih vladah, pripojitvi Albanije kot sedme republike ipd.⁴⁶

Čeprav je bila uradna jugoslovanska zunanja politika od leta 1953 usmerjena k normalizaciji odnosov z Albanijo, so v zakulisju še vedno potekale politične igre in mahinacije z Zahodom. Kljub temu je leta 1954 prišlo do obnovitve diplomatskih stikov med državama, po letu 1955 in jugoslovansko-sovjetski pomiritvi pa je vsakršna subverzivna dejavnost v zvezi z Albanijo potihnila, tako na Zahodu kot tudi v Jugoslaviji. Razočaranje ob neuspehu destalinizacije Albanije in ponovno zaostrovanje odnosov je sicer ta vidik spet pripeljalo v prvi plan, vendar je obdobju zakulisnih iger vseeno sledilo premirje.

Jurij Hadalin

THE PLANS OF YUGOSLAVIA AND THE WEST TO REPLACE THE ALBANIAN REGIME
AFTER THE COMINFORM RESOLUTION

S u m m a r y

On the basis of the available archive sources of Yugoslav and foreign origins, the contribution sheds light on the role of the Yugoslav state in the attempts to destabilise or even replace the Albanian regime in the end of the 1940s and in the beginning of the 1950s. Due to the conflict caused by the Cominform resolution, Yugoslavia found itself in a completely new role, since before that it had controlled Albania almost completely, but probably had the worst relations with the West in its entire history. As Yugoslavia turned to the initially suspicious West for help, it found that British/American operations were already underway. The West tried to involve their new ally Yugoslavia in these operations. As we can clearly discern from the preserved elaboration on the attempts to destabilise the Albanian regime, Yugoslavia also tried to operate in Albania independently. However, it did not want to upset its Western partners, Greece or Italy, since the Albanian territory was in the interest of all these states. The Soviet Union represented another important reservation for the Yugoslav leadership, since it could have taken advantage of any Yugoslav attempts to destabilise the Albanian regime and used it as an excuse for an intervention. Nevertheless, the documents clearly show that all the states

⁴⁵ DA MIP, PA 1953, f. 1, London MIP, 7. maj 1953, 46935.

⁴⁶ DA MIP, PA 1953, f. 1, Vašington MIP, 5. maj 1953, 45919 in Helsinki MIP, 13. maj 1953, 46248.

involved had developed their own strategies of how to approach the »*Albanian problem*«. Meanwhile they – justifiably or not, since many more or less unfounded rumours circulated – also scrutinised each other's actions thoroughly. Thus the Albanian question and the Yugoslav role in it was not an unimportant point at the meetings of Nato and the Balkans Pact, the military alliance which represented the pinnacle of the Yugoslav cooperation with the West.